

ШИФР РОБОТИ
«Інклюзивна ревіталізація»

**«ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНКЛЮЗІЇ НА РЕВІТАЛІЗАЦІЮ УКРАЇНИ
У ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОДИ»**

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНКЛЮЗІЇ.....	5
1.1. Поняття економічної інклюзії та її складові.....	5
1.2. Аналіз стану економічної інклюзії в Україні до початку повномасштабного вторгнення росії на територію України.....	8
РОЗДІЛ 2. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНКЛЮЗІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РЕВІТАЛІЗАЦІЮ УКРАЇНИ.....	10
2.1. Аналіз успішного німецького досвіду використання економічної інклюзії під час ревіталізації країни.....	10
2.2. Фактори відновлення та розвитку України після війни.....	20
2.3. Вплив економічної інклюзії на ефективну ревіталізацію України.....	23
ВИСНОВКИ	28
АНОТАЦІЯ.....	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	31
ДОДАТКИ.....	39

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена триваючими активними бойовими діями на території України, наслідком чого стало втрата людських життів, масштабні міграційні процеси та значне зниження економічно-спроможного населення країни, втрата територій, знищення великої кількості інфраструктури та закриття підприємств. Після Перемоги та завершення війни перед Україною постане чимало проблем, які пов'язані з її ревіталізацією та відновленням економіки, зі створенням нових робочих місць для ветеранів та українців, які повернуться із за кордону на Батьківщину. Тому багато економістів, державних діячів та науковців вже зараз звертають увагу на розробку дієвих механізмів ревіталізації країни та особливу увагу звертають на економічну інклюзію, а також на розвиток економічно-активного та людино-орієнтованого суспільства.

Метою дослідження є виявлення впливу економічної інклюзії на ревіталізацію країни, дослідження позитивного досвіду відновлення та розвитку Німеччини після закінчення Другої світової війни на основі якого виявити можливості для його впровадження у повоєнне відновлення України.

Відповідно до мети, сформульовано наступні **завдання**:

- дослідити теоретичне поняття економічної інклюзії;
- проаналізувати стан економічної інклюзії в Україні перед початком повномасштабного вторгнення росії;
- вивчити німецький досвід відновлення після Другої світової війни, в частині виявлення впливу економічної інклюзії на швидку ревіталізацію та розвиток країни;
- визначити ключові фактори, що сприятимуть ефективному та швидкому відновленню та розвитку України, після закінчення активних бойових дій;
- проаналізувати вплив економічної інклюзії на ревіталізацію України та сформулювати рекомендації.

Об’єкт дослідження – процес стимулювання економічної інклюзії, як фактору ефективного відновлення та розвитку економіки країни.

Предмет дослідження – теоретичні поняття та фактори, що впливають на регулювання і розширення можливостей економічної інклюзії в Україні.

У дослідженні використано **загальноекономічні методи**: метод абстрагування та метод аналізу (для виокремлення елементів досліджуваних явищ та факторів, що вплинули на ефективне повоєнне відновлення Німеччини); системний підхід (при вивченні економічної та соціальної інклюзії як системи, яка має певні статистичні характеристики, фактори та інституційне середовище); метод індукції (при формуванні висновків), статистичний метод (при визначенні кількісних та структурних параметрів німецького економічного зростання та чисельності населення України); графічний аналіз (для наочної ілюстрації змін в економічному рості країн та змін населення України); метод порівняння.

Елементами наукової новизни одержаних результатів полягає у методичні та практичні підходи до визначення впливу економічної інклюзії на повоєнне відновлення та розвиток економіки країн.

Практичне значення одержаних результатів полягає у перспективі реалізації запропонованих заходів на рівні територіальних громад для створення сприятливих умов розвитку економічної інклюзії.

Апробацію цього дослідження було проведено на 6 Міжнародних науково-практичних конференціях, на 2 Всеукраїнських науково-практичних конференціях, в 3 статтях у наукових фахових виданнях категорії Б (Додаток Д). Також містяться довідки про впровадження результатів роботи (Додаток Є).

Наукова робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел із 52 найменувань. Основна частина роботи викладена на 30 сторінках комп’ютерного тексту, містить 5 рисунків, 2 таблиці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНКЛЮЗІЇ

1.1. Поняття економічної інклюзії та її складові

Термін «економічна інклюзія» в економічному розвитку будь-якої країни з'явився достатньо нещодавно. Однак, досі ще не сформовано єдиного чіткого визначення даного поняття. Так, різні науковці трактують «економічну інклюзію» по-різному.

Як зазначає докторант Волинського національного університету імені Лесі Українки М.В. Войчук: «економічна інклюзія представляє собою підхід до формування суспільних відносин в господарській сфері, за якого створюються максимально рівні умови для доступу, розподілу та реалізації суспільних благ та рівні можливості для кожного члена суспільства у здійсненні управління й впливу на економічні процеси на мікро-, мезо- та макрорівнях» [1, с. 31].

За визначенням дослідника Інституту економіки промисловості НАН України О.Д. Прогнімака: «інклюзія – це збільшення ступеню участі усіх громадян соціуму у процесі економічного зростання і справедливий розподіл його результатів» [2, с. 187].

Як зазначається в дослідженні Інституту Аспена, «інклюзивна економіка – це економічна система, яка включає всіх, незалежно від віку, статті, расової/етнічної приналежності, освітнього рівня, особистого походження, статусу інвалідності/працездатності чи інших рис, і поважає їхню особисту роль як працівників, утриманців, студентів, членів сім'ї, підприємців та власників бізнесу. Така економіка забезпечує вільний і справедливий обмін товарами та послугами, водночас дозволяючи всім людям заробляти прожитковий мінімум, відкривати та розвивати бізнес, відкладати заощадження для своєї сім'ї, демонструвати стійкість перед обличчям несподіваних потрясінь, планувати вихід на пенсію, і брати активну участь у

формуванні власного майбутнього та майбутнього наступних поколінь. Тобто, говорячи про економічну інклюзію, розуміємо, що це економічні рівні можливості створювати, підтримувати та передавати багатство» [3].

То ж, в результаті вище викладеного, автор вважає, що економічна інклюзія – це процес посилення ролі кожного громадянина у економічному розвитку держави з метою досягнення рівних можливостей у економічно-активному та людино-орієнтованому суспільстві.

Економічна інклюзія відіграє важливу роль в становленні стійкої економіки, завдяки її активному впровадженню, досягається економічна стабільність шляхом:

- збільшення ролі та впливу кожного громадянина на економічні чинники, які забезпечують зниження соціальної напруги та нерівності між людьми. Адже, коли населення має рівний доступ до фінансових та інтелектуальних ресурсів, дотримується законодавчих нормативів та створюються можливості до саморозвитку – досягається рівень максимального сприяння розкриття кожної особистості не залежно від її віку, статі, приналежності, віросповідання та ін.;

- збільшення рівня підприємницько налаштованих громадян - кожен бажаючий, не залежно від статі, віку або ж соціального статусу, має можливість започаткувати власний бізнес та отримати фінансову підтримку власної бізнес-ідеї;

- покращення темпів економічного росту країни, шляхом популяризації розвитку нових бізнес-ідей, створення стартапів та започаткування підприємництва;

- підвищення продуктивності та конкурентоспроможності підприємств, шляхом рівних можливостей доступу до інноваційних продуктів, фінансових та інтелектуальних ресурсів для впровадження інноваційних продуктів;

- рівних економічних можливостей, які забезпечують стабільну фінансову стійкість громадян не зважаючи на виклики та кризи в країні.

Стимулювання економічної інклюзії впливає на значну кількість аспектів економічного життя країни та забезпечує стійкість, економічну стабільність та інноваційний розвиток. Підтримувати політику економічної інклюзії повинна як держава, так і представники бізнес спільноти – і тільки спільними зусиллями можна досягнути ефекту.

Так, держава, в особі Уряду, повинна розробляти нормативно-правові документи, які регулюватимуть економічні процеси, соціальну захищеність, гальмуватимуть корупційні ризики та пришвидшуватимуть інноваційне зростання бізнесу. Суб'єкти господарювання повинні самостійно забезпечувати рівні можливості на працевлаштування працівників, шляхом відбору виключно за кваліфікаційними вимогами, а не за статтю, віком, етнічною приналежністю, або ж, наприклад, фінансові установи мають можливість впроваджувати різні інноваційні технології, які сприятимуть доступу до фінансових ресурсів усього населення країни та представників бізнесу.

Отже, для реалізації, стимулювання та підтримки економічної інклюзії необхідно поєднати зусилля Уряду та бізнес-спільноти. Тільки у співпраці створиться рівне для всіх середовище в країні не залежно від певних ознак та особливостей.

1.2. Аналіз стану економічної інклюзії в Україні до початку повномасштабного вторгнення росії на територію України

До початку повномасштабного вторгнення росії на територію України, Уряд нашої країни активно працював в напрямі забезпечення участі всіх громадян в соціумі, у тому числі людей з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, як-от людей похилого віку, вагітних жінок тощо. Це закріплено у різних нормативно-правових актах, зокрема: Постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2012 р. № 706 «Про затвердження Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції

про права інвалідів» на період до 2020 року» [4], Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 року № 1073-р Про затвердження плану заходів з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях, наданих Комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю, до першої доповіді України про виконання Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю до 2020 року [5], Постановою Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 612 Про внесення змін до Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року [6], Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 350-р «Деякі питання створення системи надання послуги раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя» [7], Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу» [8], Постановою Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 545 «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр» [9], Постановою Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2017 р. № 88 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особами з особливими освітніми потребами» [10], Постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2012 р. № 312 «Про затвердження Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані технічні та інші засоби реабілітації, переліків таких засобів» [11], Наказом Міністерства освіти та науки України від 23 квітня 2018 р. № 414 (зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 11 травня 2018 р. за № 582/32034) «Про затвердження Типового переліку допоміжних засобів для навчання (спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку) осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в закладах освіти» [12],

Порадником щодо створення доступного середовища для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення [13].

В Україні широко реалізується застосування питань інклюзивної освіти, що регулюється ще більшою кількістю нормативно-правових актів, з яких надважливими є Конституція України, Загальна декларація прав людини (1948 рік) [14], Конвенція про права осіб з інвалідністю [15] та іншими Законами України, Постановами Кабінету Міністрів України, Наказами Міністерства освіти і науки України, Листами Міністерства освіти і науки України (Додаток А).

Загалом, основні показники економічної інклюзії за період 2016-2021 рр. можна відобразити в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Основні показники економічної інклюзії в Україні за 2016-2021рр.

Показник	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Рівень бідності (%)	11,1	9,9	8,9	8,4	9,1	8,4
Частка населення з вищою освітою (%)	21,3	22,1	22,8	23,4	23,8	24,2
Доступ до кредитів (малими та середніми підприємствами, %)	32	35	38	41	37	40
Частка тіньової економіки у ВВП (%)	40-45	35-40	30-35	25-30	30-35	25-30

Аналізуючи показники розвитку нашої держави за період 2016-2021 р. встановлено, що в Україні спостерігалось стійке зростання ВВП, за офіційними даними відбулося зниження рівня бідності з 11,1% до 8,4%, збільшилася кількість людей з вищою освітою, що свідчить про інвестиції в людський капітал, запроваджено програми пільгового кредитування та спрощення регуляторного середовища, яке стимулювало розвиток малого та середнього бізнесу.

Але в цей період відзначаються наступні проблеми: нерівності доходів населення, ускладнений доступ до фінансування для малого та середнього

бізнесу, значна частка тіньової економіки, що негативно впливало на поповнення бюджету.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року спричинило значні руйнування та втрати для української економіки багато людей втратили життя, мільйони людей змушені покинути власні домівки, втратили роботу, бойові дії призвели до руйнування підприємств, житлових будинків, доріг та інших об'єктів інфраструктури. Тому на сьогодні особливо актуальним є дослідження економічної інклюзії.

Отже, проаналізувавши дії українського уряду щодо економічної інклюзії варто відмітити, що поступово змінювалося ставлення до інклюзивності, що впливає з правової системи, яка регулює та покращує умови життя людей з інвалідністю, з певними складнощами та з особливими освітніми потребами. При формуванні української нормативно-правової бази були використані міжнародні правові засади та стандарти, які демонструють готовність держави дотримуватися цих нормативно-правових актів і бути членом міжнародної правової спільноти.

РОЗДІЛ 2

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНКЛЮЗІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РЕВІТАЛІЗАЦІЮ УКРАЇНИ

2.1. Аналіз успішного німецького досвіду використання економічної інклюзії під час ревіталізації країни

Загальновідомим фактом є те, що Німеччина після Другої світової війни була країною на руїнах, окрім цього вона була поділена окупаційними зонами Франції, Великобританії, Сполучених Штатів Америки та Радянським Союзом. До того ж, як свідчать публікації “...цифри розповідають про розлад нації. Промислове виробництво скоротилося на третину. Житловий фонд країни скоротився на 20%. Виробництво продовольства було вдвічі менше, ніж до початку війни. Багато чоловіків у країні віком від 18 до 30 років – демографічна група, яка могла б виконати важку роботу, щоб буквально відбудувати країну – були або вбиті, або покалічені”[16]. Німеччина була зруйнована і переможена, її чекало похмуре майбутнє.

Утім, Німеччина змогла досягти значних економічних показників, які науковці та економісти називають «Німецьке економічне диво». У чому причини стрімкого відновлення країни і здатності швидкого виходу із післявоєнної кризи? Вміле поєднання зусиль німецького народу, вдалої урядової політики та залучення програми економічної допомоги європейським державам «Плана Маршалла» забезпечили відновлення всієї економічної системи. Успіхи відображені у найпростіших порівняннях: “У день смерті Гітлера працювало лише 10% німецької залізниці. Країна в буквальному розумінні була знерухомлена. Через рік, у червні 1946 р., 93% сіх німецьких колій знову ввели в експлуатацію, було відбудовано 800 мостів. У травні 1945 р. німецьке вугільного виробництво заледве сягало однієї десятої рівня 1939 р.; через рік воно зросло в п’ять разів. У квітні 1945 р. Солу Куссієлу Падоверу, який спостерігав за наступом американської армії в Західній Німеччині,

здавалося, що місту Аахен, яке зрівняли із землею, для відбудови знадобиться не менше двадцяти років. Але вже буквально через декілька тижнів він став свідком відновлення роботи міського заводу з виробництва шин, текстильної фабрики та початку економічного життя” [17 с.141, 18].

Найпершим, хто зайнявся повоєнним економічним відновлення Німеччини був нині всесвітньовідомий Людвіг Ерхард, який почав реалізовувати власну програму державного управління в кризовій ситуації в режимі м'якого дирижизму «Добробут для всіх». Інституційно було обрано принципи жорсткої орієнтації управління, ринкової конкуренції та свободи приватного підприємництва, соціального характеру ринкової економіки, активної участі держави у забезпеченні сприятливих конкурентних умов, матеріального стимулювання якісної праці та індивідуальної відповідальності на кожному робочому місці. Пізніше – системна інвестиційна підтримка ключових галузей економіки, аграрна реформа, збільшення бюджету на розвиток цивільної промисловості при скороченні військових витрат, фінансова реформа для підвищення довіри до національної валюти, збільшення прибуткового податку, суворий контроль за грошовою емісією та валютними надходженнями, підтримка вітчизняного виробника, лібералізація цінової політики, а не монополій та спекулятивного капіталу. Окрім цього, тодішній німецький уряд запровадив низку інших заходів, зокрема: податкові пільги для тих, хто фактично займається виробничо-господарською діяльністю та стимулювання внутрішнього попиту, беручи за основу зростання продуктивності праці.

Загалом, принципи та ідеї антикризової державної стратегії, які були застосовані в Німеччині, широко використовувалися і в багатьох інших державах. Особлива цінність в досвіді ревіталізації цієї країни, викладається в п'ять пріоритетних напрямів антикризового управління(рис.1) [19].

Рис. 1. Пріоритетні напрями антикризового управління [19].

В загальному, ці напрями сприяють ефективному відновленню та розвитку країни, з максимальним залученням всіх верств суспільства, ефективному державному управлінню та ефективній співпраці «Громадяни-урядовці-підприємці». Для ефективної побудови стратегії ревіталізації України, варто більш детально розглянути подані напрями:

Напря́м № 1. Оптимізація державного апарату, демократизація стилю управління. Поданий напря́м означає перегляд структури функцій та розподілу функцій управління урядових органів з метою досягнення максимального ефективу від управлінської діяльності та зниження державних витрат. Демократизація ж означає максимальне залучення всіх громадян до процесу управління (впровадження народовладдя) в країні, суспільстві. Під час такого залучення громадян до розвитку країни, впроваджуються певні механізми громадської участі, такі як публічні обговорення, громадські консультації, референдуми. Не менш важливим є факт інклюзивності під час демократизації, адже це дозволяє залучити не тільки окремі верстви

суспільства, а всіх, що сприяє ефективному створенню комфортних умов існування та конкурентоспроможності.

Напрямок № 2. Впровадження ринкових засад, заохочення конкуренції інновацій, підтримка цінностей соціальної держави. Дотримання такого напрямку передбачає поступовий перехід до ринкових механізмів в економіці, обмежуючи можливість державного регулювання та надмірного втручання. Тому, провідна роль надається суб'єктам економічної діяльності, а не державі. До того ж, уряд має можливість стимулювати конкуренцію та інноваційність підприємств, задля підвищення якості товарів і послуг, що безпосередньо впливає на економічну стабільність країни та рівень життя громадян.

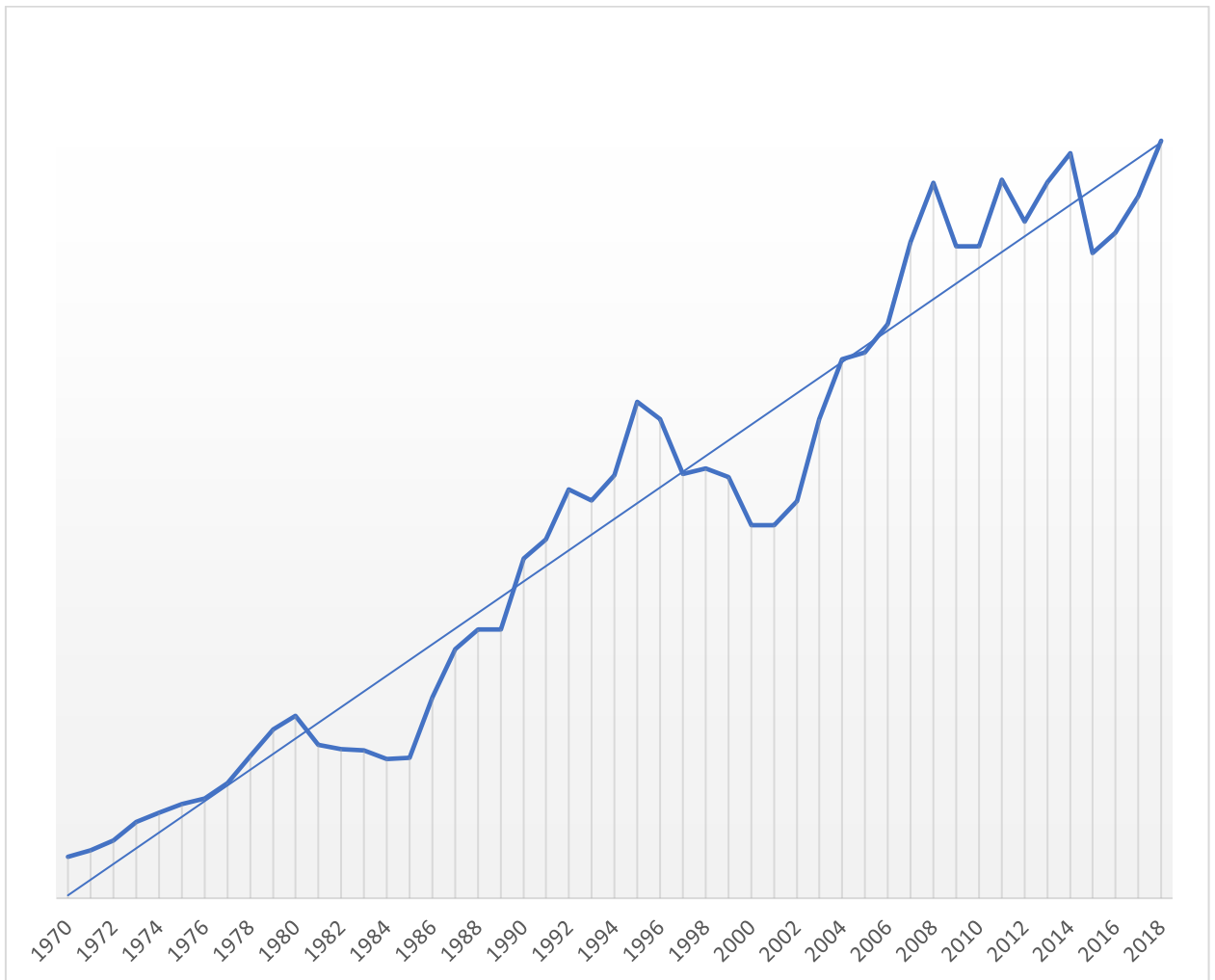
Напрямок № 3. Орієнтація на цінності плюралістичного суспільства з його недоторканністю приватного життя, готовністю до компромісу, рівноправністю різних світоглядів, релігій, інтересів і життєвих укладів. Як відомо, «плюралізм – це характеристика політичної системи суспільства, за якої соціальні групи мають можливість висловлювати власні позиції через своїх представників у політичних і громадських організаціях. Плюралізм передбачає різні позиції, погляди, що відображають різноманітність інтересів у суспільстві» [20]. Тому, готовність суспільства до компромісу, зважаючи на плюралізм, говорить про створення інклюзивного середовища, в якому всі мають право брати участь в різних державних, економічних, політичних та інших процесах, що сприятиме стабільному розвитку суспільства, зважаючи на мирні цінності.

Напрямок № 4. Зміцнення виконавчої дисципліни. Перш за все, цей напрямок означає посилення системи виконавчої гілки влади та забезпечення ефективного виконання встановлених норм, правил, процедури, згідно наданих повноважень. Таким чином, за цим принципом, має бути досягнуто ефективне функціонування державних установ, зважаючи на обов'язки та повноваження, надані Законом, та зважаючи на суспільні цінності.

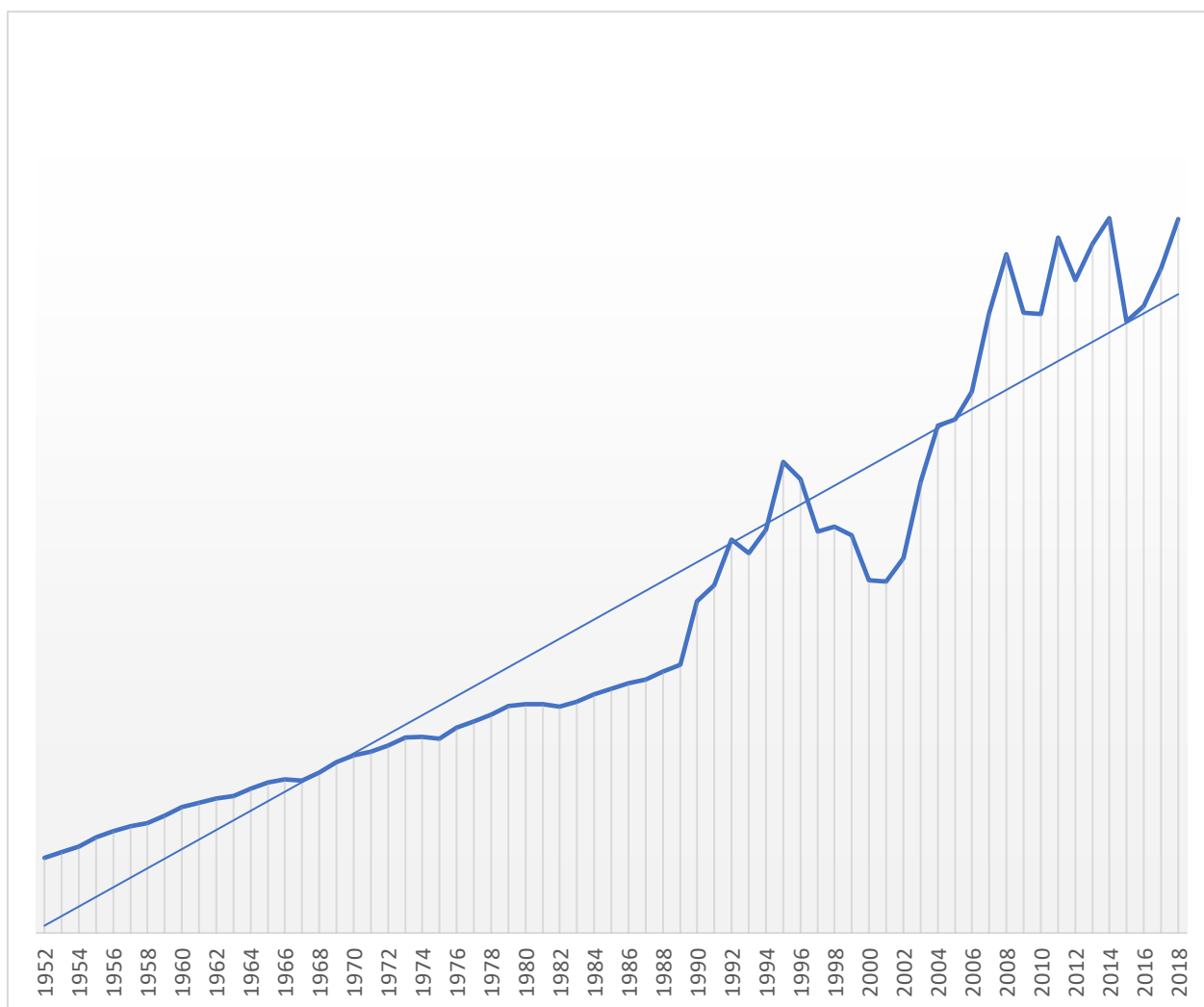
Напрямок № 5. Підвищення активності громадянського суспільства. За цим напрямком антикризового управління, необхідно вживати заходів задля

максимального залучення суспільства до політичних процесів в країні/районі/громаді, зокрема, шляхом децентралізації влади, передаючи більше можливостей та повноважень місцевим органам самоврядування. Таким чином, необхідно сприяти максимальній демократизації суспільства, долучення максимальної кількості громадян до контролю за діяльністю органів влади та сприяти прозорості виконавчих, законодавчих та судових органів влади.

Такий комплекс заходів за п'ятьма ключовими напрямками сприяв ефективному німецькому повоєнному відновленню та розвитку країни. Так, цей процес можна спостерігати за основними показниками розвитку (рис. 2, рис. 3) (Додаток Б).

Рис. 2. Ріст ВВП Німеччини протягом 1970-2018 рр. (Додаток Б).

Рис. 3. Ріст ВВП на душу населення Німеччини протягом 1952-2018 рр. (Додаток Б).

Хоч у вільному доступі не має безкоштовних даних про обсяги німецької економіки протягом 1945-1970 рр., але варто пам'ятати, що в 1945 році й в наступних роках існування держави під окупаційними зонами США, Великобританії та Франції, на території тодішньої Західної Німеччини широкого поширення мав бартер, через абсолютну неспроможність гітлерівської рейхсмарки. Як згадує економіст Єльського університету Генрі Валліч: «Щодня, особливо у вихідні, величезні натовпи людей вирушали до села, щоб обміняти речі на їжу у фермерів. У старих вагонах, з яких давно зникло все крадене, на дахах і на підніжках голодні люди мчали іноді за сотні верств черепашими кроками туди, де сподівалися знайти щось поїсти. Вони

везли свій товар – особисті речі, старий одяг, уламки меблів, усе, що вони мали після бомбардування, - і поверталися із зерном чи картоплею» [24].

Таким чином, після приходу до управління економікою Німеччини Людвіга Ерхарда, який діяв на основі п'яти ключових антикризових принципів управління, вже з 1952 року можна спостерігати поступове збільшення ВВП на душу населення з 5046,00 доларів у 1952 році, до 10105,00 доларів у 1965 році.

Тобто, політика економічної та соціальної інклюзії в Німеччині, вдала фінансова політика, урядові дії та план допомоги від партнерів «План Маршалла» в комплексі надали можливість зруйнованій від бомбардувань країні, швидко відновитися та перейти до стабільного росту економіки та добробуту населення.

Станом на 2021 рік Федеративна Республіка Німеччина – одна з найбільш розвинених країн світу, член Європейського Союзу. Один із світових лідерів, член G7. Має найбільшу кількість населення в ЄС, проте характерні тенденції старіння населення, високий рівень імміграції. Окрім цього, Німеччина є найбільшою економікою і найбільшим виробником промислової продукції в ЄС. Провідне місце займають машинобудування, виробництво електроніки, хімікатів, металургія. Розвиненим є сектор послуг – фінанси, транспорт, будівництво.

Станом на 2021 рік загальний ВВП Німеччини \$4259 млрд, ВВП на душу населення - \$51203. В структурі зовнішньої торгівлі, помітними є позиції експорту з найбільшими обсягами – реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої (їх частини), фармацевтична продукція, прилади та апарати оптичні, фотографічні, кінематографічні, контрольні, вимірювальні, прецизійні, медичні або хірургічні (їх частини та приладдя), електричні машини і обладнання, засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їх частини та обладнання [25].

З вищевказаного стало відомо, що німецька економіка в ХХ столітті відбудовувалася та розвивалася на головних п'яти принципах антикризового

управління країною. Важливо також додати, що цьому сприяв німецький народ, який має низку особистісних цінностей. Так, невід'ємною частиною німецької культури в повсякденному житті є:

- порядок та організація: німці часто вважаються високоефективними і прагматичними людьми. Вони цінують пунктуальність, правила і порядок;
- приватність і простір: особиста інформація часто зберігається у таємниці, і для німців характерно чітко розмежовувати особисте і професійне життя;
- прогрес: Німеччина має один з найвищих рівнів освіти у світі і славиться високим рівнем продуктивності праці і технологічного розвитку [26].

Також важливим фактором сучасного розвитку німецької економіки є орієнтованість на малий та середній бізнес, який переходить від застарілих засобів створення виробництва товарів і послуг до інноваційності, що ґрунтується на новаційній технічній освіті для працівників та відповідною якістю виробництва.

Так, ефективність німецьких середніх підприємств, яких часто називають «приховані чемпіони», у сфері інновацій та досліджень вища, ніж у великих корпорацій у 5 разів. Тому такі сімейні компанії, які ще й орієнтовані на експорт і працюють у секторі виробництва вважаються брендом німецької економіки. І що найважливіше – близько чверті німецького експорту надходить саме від «прихованих чемпіонів» [27].

Також, не менш важливим фактором розвитку німецької економіки є її соціально-відповідальна орієнтованість. Так, загальновідомим є фактом, що Німеччина у вересні 2015 р., як і всі 193 члени Організації Об'єднаних Націй, підтримала ухвалення плану досягнення спільного кращого майбутнього. Згідно якого наступні 15 років спільні зусилля мають бути спрямовані на подолання крайньої бідності, боротьбу з нерівністю та несправедливістю та на захист нашої планети. Щоб досягти цього плану, було сформовано 17 Цілей

сталого розвитку, які можна умовно поділити на соціальний, економічний і екологічний напрями (Додаток В) [28].

Важливість виконання Цілей сталого розвитку полягає в національному престижі на міжнародній арені як серед країн-партнерів, так і серед інвестиційних груп, які готові пришвидшувати економічне зростання, створювати додаткові робочі місця і товари з доданою вартістю, що позитивно впливатиме на зовнішньоторговельний баланс країни. Окрім цього, важливим елементом соціально-відповідального спрямування розвитку бізнес-середовища є прийняття наприкінці 2019 року Європейський Союзом European Green Deal («Європейський зелений курс») – плану перетворення Європи на перший у світі кліматично нейтральний континент.

Європейський зелений курс має на меті реалізувати власну політику за такими напрямками як- чиста, безпечна і доступна енергія; перехід до циркулярної економіки; енергоефективне будівництво та реконструкція; сталий та «розумний» транспорт; збереження та відновлення біорізноманіття; «від ферми до виделки»: справедлива, здорова та екологічна система продовольства; нульове забруднення довкілля; посилення кліматичних амбіцій [30 с.212-213, 31 с. 56-57, 32].

Важливо зауважити, що Німеччина ще до прийняття Європейського зеленого курсу активно працювала в напрямку екологізації виробництва, зменшення викидів CO₂ у повітря, та працювала в дотриманні екологічного вектору.

Дотримання такого курсу для Німеччини є надзвичайно важливим етапом розвитку економіки, через те, що в ХХ столітті, з різким розвитком промисловості вже до 60-70-х років територія країни вже виявилася досить забрудненою. Так, в країні діяло чимало «брудних» підприємств: вуглевидобуток, автомобільна індустрія, чорна металургія, велика хімія, 19 АЕС, а також густа мережа автострад. Все це перетворило одну із великих річок Рейн у «стічну канаву», кислотні дощі зробили хворими близько 40%

лісів країни, а над промисловими зонами можна було інколи навіть побачити смог.

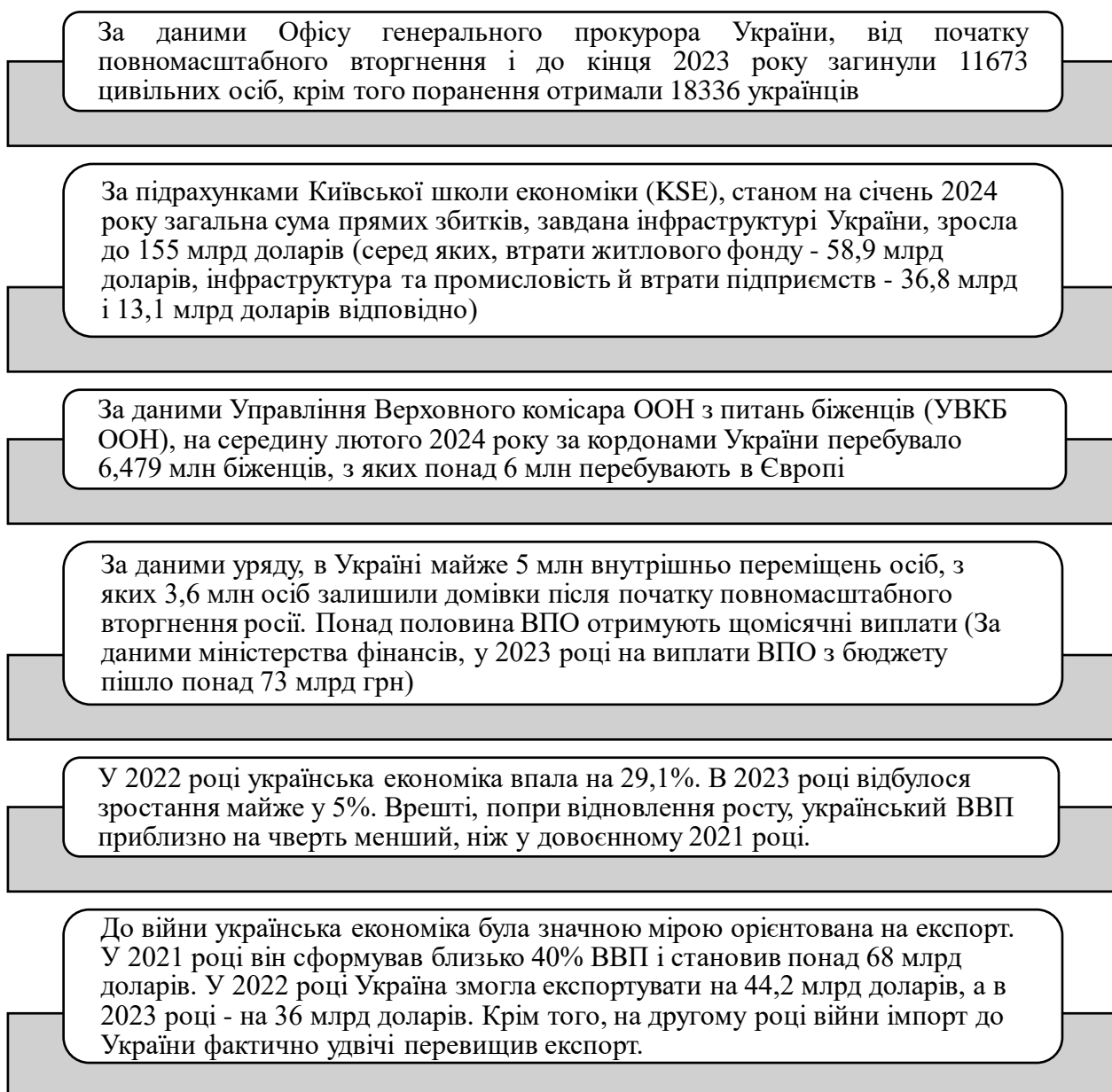
Саме через це активізувалися суспільні рухи. Саме завдяки 5 принципам антикризового управління в громадян Німеччини виникла можливість просувати в уряді свої ідеї, впливати на подальший розвиток країни, залучати до цього процесу всіх громадян, зокрема завдяки орієнтованості країни на соціальну та економічну інклюзивність. Так, завдяки активній громадянській позиції, просувалися питання щодо вирішення екологічних проблем. Одним з таких кроків стала спеціальна програма захисту клімату, що передбачала скорочення до 2005 року викидів CO₂ на 25% в порівнянні з 1990 роком. І як показує практика, вже до 2000 року ці викиди були зменшені на 15%.

То ж, поступовими діями, суспільні рухи та інклюзивність «штовхали» Німеччину до розвитку промисловості в екологічному векторі. Таким чином ця країна створила чи не найбільшу у Європі «екологічну індустрію», в якій зайнято приблизно 1 млн людей [33].

Таким чином, німецька економіка протягом ХХ століття зазнала різних тенденцій. Так, з 1945 року розпочався процес ревіталізації країни, з дотриманням 5 ключових принципів антикризового управління, з поєднанням урядової політики Людвіга Ерхарда. Це відкрило шлях до економічної та соціальної інклюзії в Німеччині, до швидкого економічного зростання та покращенні добробуту населення. Водночас з цим, німецька економіка здобула проблеми з екологічним становищем навколишнього середовища, тому інклюзивність та демократизація суспільства сприяли ефективному суспільному руху, внаслідок чого проводилися економічні реформи, з дотриманням екологічного вектору розвитку країни. Важливим є дотримання Німеччиною Цілей сталого розвитку та Європейського зеленого курсу, що впливає на міжнародну підтримку, репутацію та відповідає громадянським сподіванням населення цієї країни. То ж, інклюзивність та демократизація стали ключовим моментом у історії успішного становлення німецької економіки.

2.2. Фактори відновлення та розвитку України після війни

Вже більш ніж 2 роки триває активна фаза повномасштабного вторгнення росії на територію України, яка супроводжується втратою життів людей, значною руйнацією інфраструктури, населених пунктів, значним мінуванням територій, економічною блокадою, значними внутрішніми і зовнішніми міграційними процесами та ін. (рис. 4)

Рис. 4. Наслідки повномасштабного вторгнення росії на територію України [34].

Зважаючи на масштабні наслідки, зокрема для економіки України, постає необхідність в ефективному повоєнному відновленні та розвитку країни. Так, відомо, що урядом України разом з міжнародними партнерами в 2022 році було розроблено план повоєнного відновлення України, який деякі науковці та економісти порівнюють з Планом Маршалла. Цей план передбачає фінансування протягом 10 років на суму більше \$750 млрд. Так, згідно з цим проєктом передбачено виділення коштів на такі національні програми:

- Відновлення та модернізація житла та інфраструктури регіонів (\$150-250 млрд);
- Розширення та інтеграція логістики з ЄС (\$120-160 млрд);
- Енергетична незалежність та Зелений курс (\$130 млрд);
- Забезпечення макрофінансової стабільності (\$60-80 млрд);
- Забезпечення конкурентного доступу до капіталу (\$75 млрд);
- Зміцнення оборони і безпеки (\$50 млрд);
- Розвиток секторів економіки з доданою вартістю (\$50 млрд) та ін.;

Також важливо зазначити, що план передбачає здійснення певних заходів та виконання проєктів. Так, окрім звичайного відновлення інфраструктури, планується проведення певних заходів на створення сприятливого інституційного середовища [35 с. 186-187, 36].

Але варто не забувати, що однієї політики Уряду країни та фінансової допомоги може бути недостатньо, якщо немає поєднань зусиль влади, підприємців і громадянського суспільства. Задля того, щоб ця співпраця була ефективна, необхідно, щоб всі верстви суспільства і надалі продовжували працювати, як і зараз – всі разом, задля однієї мети – повної Перемоги і відбудови країни [18].

Окрім цього, варто пам'ятати, що Україна, як Німеччина, як і всі країни-члени ООН приєдналася до плану спільного кращого майбутнього – до «Цілей сталого розвитку». Важливим є не тільки саме приєднання до такого плану, який передбачає трансформацію у різних сферах життєдіяльності, але й виконання його. Так, іноземні інвестори все частіше почали орієнтуватися на

країни, які дотримуються такої міжнародної ініціативи. До того ж, не виконання або порушення частин такого проєкту країнами, які не досягли економічної стабільності та вагомості на міжнародній арені, може загрожувати репутаційними ризиками та впровадженням більш жорсткої політики щодо торговельно-економічних відносин.

Також, важливим фактором є те, що Україна активно рухається в напрямі інтеграції та вступу до Європейського Союзу. В той же час, це політично-економічне об'єднання утворило власний план «Європейський зелений курс» (далі – ЄЗК), на меті якого є досягнення кліматичної нейтральності європейського континенту до 2050 року.

Україні ж, варто зважати на екологічні наслідки від збройної агресії росії: загальна шкода довікілью завдана діями росії, в грошовому вимірі становить \$62,6 млрд. До того ж, варто розуміти, що було здійснено 56 тис. тонн викидів від зруйнованої російської техніки, 119,1 млн тонн викидів парникових газів через війни, \$8,7 млрд – це втрати сільського господарства внаслідок війни (спалені поля, знищена та розкрадена техніка тощо), 30% території України заміновано і на розмінування знадобиться 30 років, окрім цього на Донбасі затоплено і більше не зможуть працювати 49 шахт [37].

Зважаючи на те, що Україна рухається в напрямку до інтеграції та вступу в Європейський Союз, постає необхідність дотримання та впровадження загальноєвропейських норм, зокрема ЄЗК, який передбачає впровадження різних заходів на всі суспільні сфери життєдіяльності. Щодо цього, варто виокремити, що уряд України, до повномасштабного вторгнення росії на територію України, при створенні плану економічного розвитку країни – «Національної економічної стратегії на період до 2030 року» постави за мету реалізацію 20 основних напрямів, які зможуть реалізувати політику приєднання до Цілей сталого розвитку та ЄЗК. Кожен з напрямів відповідно включає різні заходи для їх ефективної реалізації [38].

Таким чином, аби здійснити ефективне повоєнне відновлення та розвиток України, необхідно звернути увагу на одні з основних факторів, які

впливатимуть на подальший економічний і соціальний розвиток країни, зокрема приєднання та виконання ЄЗК та Цілей сталого розвитку, що матиме позитивні наслідки для стану навколишнього середовища, для міжнародної торгівлі та підвищить рівень довіри серед міжнародних інвесторів; грошова допомога від країн-партнерів та політика уряду щодо повоєнного відновлення та розвитку країни; максимальне залучення громадян до всіх процесів відновлення країни.

2.3. Вплив економічної інклюзії на ефективну ревіталізацію України

Відомо, що наслідками кожної війни є не тільки спустошені території, зруйновані об'єкти інфраструктури та підприємства, але й великий обсяг скалічених людських життів як серед цивільних, так і серед військових.

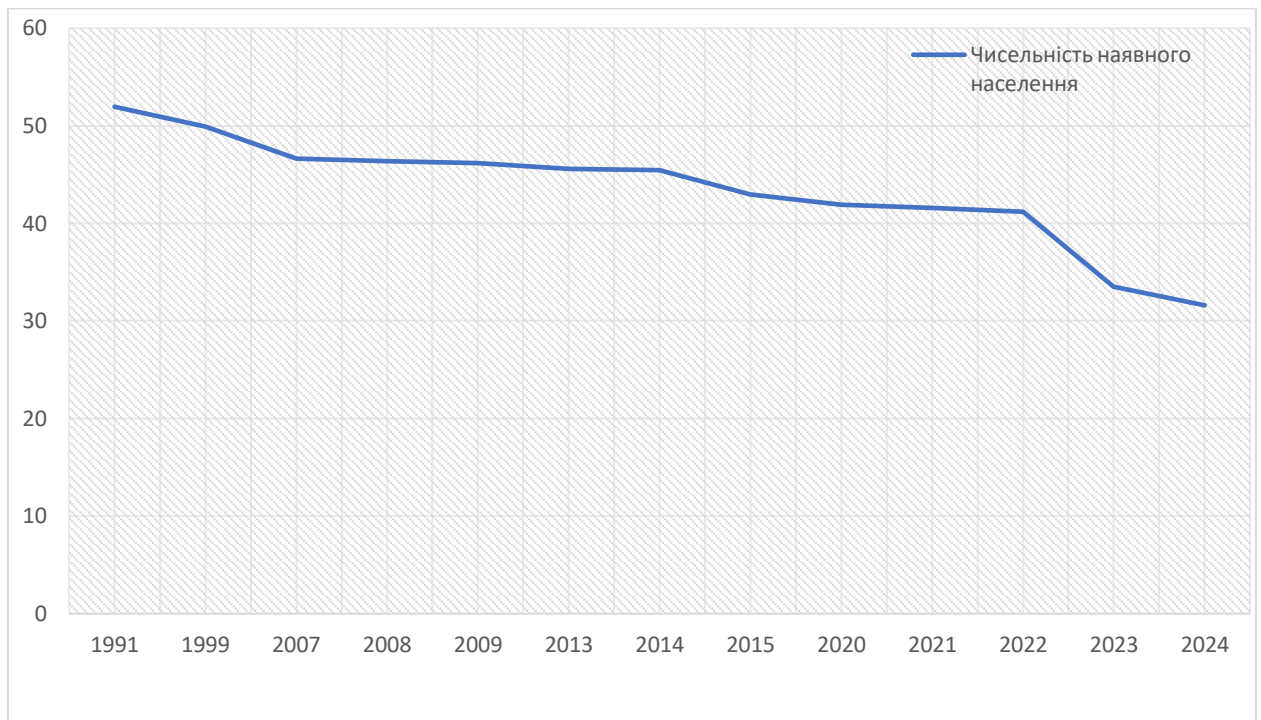
Так, згідно з офіційними даними, у 2023 році у Збройних Силах України перебувало приблизно 700 тисяч українців, серед яких 7,3% від загальної кількості особового складу – жінки. Щодо чисельності ЗСУ станом на 2024 рік – конкретних чисел поки що немає. Проте, Президент України Володимир Зеленський в інтерв'ю німецькому телеканалу ARD заявив, що чисельність української армії становить 880 тисяч людей [39].

На підтвердження факту, що внаслідок активних бойових дій, кількість інвалідів зростає, маємо коментар міністерки соціальної політики України Жолнович Оксани Іванівни виданню ZN.UA : «В Україні є 3 мільйони людей з інвалідністю. До повномасштабного вторгнення було 2,7 мільйона. За півтора року ми бачимо приріст приблизно в 300 тисяч» [40].

До того ж, важливою проблемою повоєнної ревіталізації України стане низька чисельність працездатного населення. За даними заступника директора Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, за 2022 рік чисельність населення України могла значно скоротитися до рівня 33,5 млн осіб, а в 2023 – до 31,6 млн осіб (на підконтрольній українській владі

території), що говорить про суттєве зниження кількості населення України (рис. 5). [42, 43]

Рис. 5. Динаміка зміни чисельності населення України протягом 1991-2024 рр., млн осіб (Додаток Г)

І варто розуміти, що станом на 2024 рік, в Україні проживає 10 516 537 пенсіонерів [44], тобто частка непрацездатного населення становить 33,28%, частка інвалідів становить 9,49%. Не менш вагомим є кількість дітей в Україні (0-17 років): до повномасштабного вторгнення, станом на 1 січня 2022 року, кількість дітей в Україні становила 7,3 млн осіб [45]. Але, згідно з коментарем Президента Конфедерації роботодавців України Олексія Мірошниченка, кількість дітей, яка знаходиться за межами України становить 1,3 млн осіб [46]. Тобто, нині в Україні перебуває 6 млн дітей, що становить 18,99% від загальної кількості населення.

Таким чином, маємо, що нині кількість непрацездатного населення становить близько 61,76% від загальної кількості фактичного населення України.

Важливим є дослідження, за яким виявлено, що 65% молоді віком 16-35 років, яка проживає в Україні, не хотіли б переїжджати в інше місце. Основні

причини, чому молодь не хоче змінювати місце проживання, - це задоволення своїм теперішнім місцем проживання (44%), родина та друзі (40%), достатнє фінансове забезпечення для життя (20%), патріотизм (15%). Однак, серед української молоді, яка зараз проживає в Польщі, 61% молоді віком 16-35 років не були в Україні після переїзду до Польщі. 47 мають намір повернутися в Україну після завершення війни, 19% планують повертатися незабаром, а 11% - через деякий час. 15% молоді не планують повертатися взагалі [47].

Задля здійснення ревіталізації та відновлення всієї пошкодженої інфраструктури є необхідним залучення масштабних грошових ресурсів. Так, у Світовому банку порахували витрати, які необхідні на відбудову, і нині вони становлять \$486 млрд [48]. При цьому, Україні самостійно здійснити таке післявоєнне відновлення неспроможна, адже, тільки в 2024 році власні державні доходи в Бюджет України, згідно прогнозу становлять 1 трлн 768,5 млрд грн, що згідно запланованого середньорічного курсу долара США (40,7 грн) становить \$43,45 млрд, в той час як видатки становлять 3 трлн 309 млрд грн, що в доларовому еквіваленті становить \$81,3 млрд [49].

Якщо розглядати видатки державного Бюджету України, то найбільшою складовою витрат є витрати на оборону 1 трлн 164 млрд (\$28,6 млрд). Так, для порівняння, в 2021 році на видатки на оборону становили 127,5 млрд грн [50] або ж \$4,6 млрд (станом на 2021 рік, курс долара США становив 27,7 грн). Таким чином, в довоєнний період видатки на оборону становили 2,3% до рівня ВВП країни. Нині ж, за власними підрахунками, в 2022 році рівень ВВП становив \$142,4 млрд, в 2023 році – \$149,52 млрд, і згідно прогнозу на 2024 рік – зросте до \$156,4 млрд. Таким чином, нинішні витрати на оборону країни становлять близько 18,3% від рівня ВВП. Не менш важливим необхідно розглянути видатки державного Бюджету України на інші потреби (табл. 1).

Таким чином, незважаючи на девальвацію валюти та зачне зниження фінансової спроможності державного Бюджету України, бачимо, що в загальному видатки у доларовому еквіваленті, згідно курсу відповідного року та видатки у відсотковому співвідношенні до річного ВВП за деякими

категоріями зросли, зокрема в Мінекономіки, Мінфін, Міністерства освіти та науки та інші. То ж, в фактичному виразі, видатки за цими категоріями є майже незмінними, порівняно з довоєнним 2021 роком, що говорить про складність економічного становища для повоєнної України, в якій буде необхідність у \$486 млрд задля ефективної ревіталізації країни.

Таблиця 1

Порівняння видатків державного Бюджету України 2021 р. та 2024 р.

Сфера видатків	Станом на 2021 рік, млрд дол. США	У співвідношенні до ВВП, %	Станом на 2024 рік, млрд дол. США	У співвідношенні до ВВП, %	Різниця відсоткового співвідношення 2021 до 2024 рр., %
Міністерство юстиції	0,6	0,3	0,46	0,29	↓0,01
Міністерство закордонних справ	0,17	0,09	0,20	0,13	↑0,04
Мінекономіки	0,67	0,34	0,84	0,54	↑0,2
Міністерство аграрної політики	0,25	0,13	0,12	0,08	↓0,05
Мінфін	7,00	3,5	13,78	8,81	↑5,31
Міністерство освіти та науки	3,74	1,87	4,21	2,69	↑0,82
Мінспорт	0,18	0,09	0,18	0,12	↑0,03
МОЗ	6,14	3,07	4,96	3,17	↑0,1
Міністерство соціальної політики	11,81	5,91	11,57	7,4	↑1,49

Складено автором за [49, 50].

З урахуванням сплачених репарації від росії та допомогу міжнародних партнерів в повоєнному відновленні, Україні, однак, варто орієнтуватися на власні сили та займатися підтримкою малого та середнього бізнесу, адже як показують нові реалії (Торговий конфлікт Польщі, Угорщини та України, проросійська позиція Угорщини, яка блокувала виділення фінансової допомоги від ЄС та в майбутньому може заважати наданню нової фінансової допомоги та вступу в ЄС, війна в Ізраїлі, напруження в стосунках між США та КНР і США з КНДР, фінансові проблеми в міжнародних країн-партнерів і

історичне невиконання росією міжнародних договорів) така допомога може бути суттєво обмежена [51, с. 130].

Для ефективної повоєнної ревіталізації країни, спираючись на проведені дослідження та економічну інклюзію, автор пропонує орієнтувати зусилля відновлення на наступні напрями, які відображені в таблиці 2.

Таблиця 2

Рекомендації уряду України для ефективної повоєнної ревіталізації

№	Рекомендація уряду України
1	Необхідно продовжувати організацію грантових конкурсів для різних верств суспільства на здійснення підприємницької діяльності, зокрема розширивши їх для певних груп населення, таких як: гранти на створення малого бізнесу для пенсіонерів, гранти на створення малого бізнесу для осіб з інвалідністю, гранти на створення малого бізнесу для вагітних, та інші подібні групи населення.
2	Необхідно створити державні програми сприяння найму осіб пенсійного віку, які вважають за необхідне працювати, зокрема за допомогою фінансових та фіскальних методів підтримки підприємств, які залучатимуть осіб такої категорії населення.
3	Необхідно сприяти розширенню створених освітніх можливостей для осіб, щодо яких здійснюється соціальна та економічна інклюзія, зокрема створенню програм для безкоштовного здобуття першої вищої освіти для осіб, які підпадають під визначення інклюзивності.
4	Необхідно створити курси з навчання базових навичок фінансової грамотності, управління смартфоном задля діджиталізації населення, курси зі створення ефективного бізнес-плану, вивчення іноземних мов та інші подібні курси з напрямом здобуття базових корисних навичок.

Складено автором на основі проведеного дослідження.

Українському уряду необхідно більш активно працювати в напрямі створення сприятливих умов для економічної інклюзії. Так, 3 млн осіб з інвалідністю, частина пенсіонерів, жінок та інші непрацездатні особи можуть стати «двигуном» української економіки під час ревіталізації.

Український уряд вже розуміє необхідність в такій потребі, тому активно працює в напрямі створення грантових програм для різних верств суспільства, зокрема для ветеранів війни та для їхніх сімей, також надає можливості для отримання другої вищої освіти особам, яким виповнилося 45 років, але потрібно спростити умови доступу до таких грантових програм [52].

ВИСНОВКИ

Отже, в результаті дослідження було виконано наступні завдання: досліджено теоретичне поняття економічної інклюзії; проаналізовано стан економічної інклюзії в Україні перед початком повномасштабного вторгнення росії; досліджено німецький досвід відновлення після Другої світової війни, в частині виявлення впливу економічної інклюзії на швидку ревіталізацію та розвиток країни; визначено ключові фактори, що сприятимуть ефективному та швидкому відновленню та розвитку України, після закінчення активних бойових дій; проаналізовано вплив економічної інклюзії на ревіталізацію України та сформуванні рекомендації.

Виявлено, що економічна інклюзія – це процес до посилення впливу кожного громадянина на економічні чинники, з метою досягнення рівних можливостей в економічному житті країни. Економічна інклюзія відіграє надзвичайно важливу роль в становленні стійкої економіки.

В Україні поступово змінювалося ставлення до питання забезпечення інклюзивності, що випливає з правової системи, яка регулює та покращує умови життя людей з інвалідністю, з певними складнощами та з особливими освітніми потребами, які ґрунтуються на міжнародних правових засадах та стандартах і демонструють готовність держави дотримуватися норм законодавчо-правових актів і бути членом міжнародної правової спільноти.

Німецька економіка протягом XX століття зазнала різних тенденцій. Так, з 1945 року розпочався процес ревіталізації країни, з дотриманням 5 ключових принципів антикризового управління, з поєднанням урядової політики Людвіга Ерхарда. Це відкрило шлях до економічної та соціальної інклюзії в Німеччині, до швидкого економічного зростання та покращенні добробуту населення. Водночас з цим, німецька економіка здобула проблеми з екологічним становищем навколишнього середовища, тому інклюзивність та демократизація суспільства сприяли ефективному суспільному руху,

внаслідок чого проводилися економічні реформи, з дотриманням екологічного вектору розвитку країни. Важливим є дотримання Німеччиною Цілей сталого розвитку та Європейського зеленого курсу, що впливає на міжнародну підтримку, репутацію та відповідає громадянським сподіванням населення цієї країни. То ж, інклюзивність та демократизація стали ключовим моментом у історії успішного становлення німецької економіки.

Щоб здійснити ефективне повоєнне відновлення та розвиток України, необхідно звернути увагу на одні з основних факторів, які впливатимуть на подальший економічний і соціальний розвиток країни, зокрема приєднання та виконання ЄЗК та Цілей сталого розвитку, що матиме позитивні наслідки для стану навколишнього середовища, для міжнародної торгівлі та підвищить рівень довіри серед міжнародних інвесторів; грошова допомога від країн-партнерів та політика уряду щодо повоєнного відновлення та розвитку країни; максимальне залучення громадян до всіх процесів відновлення країни.

Внаслідок значного зниження чисельності українського населення, українському уряду необхідно більш активно працювати в напрямі створення сприятливих умов для економічної інклюзії, щоб здійснити ефективне та швидке повоєнне відновлення. Так, 3 млн осіб з інвалідністю, частина пенсіонерів, жінок та інші особи можуть стати «двигуном» української економіки під час ревіталізації.

Тому, для ефективної повоєнної ревіталізації країни, спираючись на проведені дослідження та економічну інклюзію, уряду країни варто: продовжувати надання грантових програм для різних верств суспільства на здійснення підприємницької діяльності спростивши доступ до них та розширити їх для певних груп населення, створити державні програми сприяння найму пенсійних осіб, сприяти розширенню створених освітніх можливостей для осіб, щодо яких здійснюється соціальна та економічна інклюзія.

АНОТАЦІЯ

Актуальність теми дослідження зумовлена триваючими активними бойовими діями на території України, наслідком чого стало втрата людських життів, масштабні міграційні процеси, знищення значної кількості інфраструктури, закриття підприємств, значне зниження економічних показників країни та дефіцит бюджету.

Метою дослідження – виявлення позитивних аспектів економічної інклюзії на ревіталізацію країни, дослідження позитивного досвіду відновлення та розвитку Німеччини після закінчення Другої світової війни та впровадження даного досвіду під час повоєнного відновлення країни.

Відповідно до мети, в результаті дослідження було виконано наступні завдання: досліджено теоретичне поняття економічної інклюзії; проаналізовано стан економічної інклюзії в Україні перед початком повномасштабного вторгнення росії; досліджено німецький досвід відновлення після Другої світової війни, в частині виявлення впливу економічної інклюзії на швидку ревіталізацію та розвиток країни; визначено ключові фактори, що сприятимуть ефективному та швидкому відновленню та розвитку України, після закінчення активних бойових дій; проаналізовано вплив економічної інклюзії на ревіталізацію України та сформуванні рекомендації.

У дослідженні було використано методи формальної логіки: методи спостереження та класифікації, метод абстрагування та метод аналізу, системний, метод індукції. Також було використано спеціальні методи дослідження: статистичні методи хронологічного аналіз, графічний аналіз, порівняльний аналіз, структурний аналіз.

Ключові слова: економічна інклюзія, ревіталізація, німецький досвід відновлення, міграційні процеси, наслідки війни, «План Маршалла».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Войчук М.В. Етимологія поняття «економічна інклюзія» в контексті циклічного розвитку економіки. *Інноваційна економіка*. 2021. № 3-4. С. 28-33. URL: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2021.3-4.4> (дата звернення: 08.01.2024)
2. Прогнімак О.Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. №1. С. 187-197. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ecvd_2018_1_28 (дата звернення: 08.01.2024)
3. How Do You Define an Inclusive Economy? *The Aspen Institute*. URL: <https://www.aspeninstitute.org/blog-posts/how-do-you-define-an-inclusive-economy/> (дата звернення: 08.01.2024)
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2012 р. № 706 «Про затвердження Державної цільової програми “Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів” на період до 2020 року». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2012-%D0%BF/paran13#n13> (дата звернення: 05.03.2024)
5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 року № 1073-р Про затвердження плану заходів з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях, наданих Комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю, до першої доповіді України про виконання Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю до 2020 року. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.03.2024)
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 612 Про внесення змін до Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року. Верховна

Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612-2017-%D0%BF>
(дата звернення: 05.03.2024)

7. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 350-р «Деякі питання створення системи надання послуги раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/350-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.03.2024)

8. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.03.2024)

9. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 545 «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.03.2024)

10. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2017 р. № 88 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особами з особливими освітніми потребами». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.03.2024)

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2012 р. № 312 «Про затвердження Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані технічні та інші засоби реабілітації, переліків таких засобів». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.03.2024)

12. Наказ Міністерства освіти та науки України від 23 квітня 2018 р. № 414 «Про затвердження Типового переліку допоміжних засобів для навчання (спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку) осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в закладах освіти». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0582-18#Text> (дата звернення: 05.03.2024)

13. Порадник щодо створення доступного середовища для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-presentation-2018/poradnik.pdf> (дата звернення: 05.03.2024)

14. Загальна декларація прав людини. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 05.03.2024)

15. Конвенція про права осіб з інвалідністю. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 05.03.2024)

16. The German Economic Miracle. Investopedia URL: <https://www.investopedia.com/articles/economics/09/german-economic-miracle.asp> (дата звернення 06.03.2024)

17. Тоні Дžadт Після війни. Історія Європи від 1945 року. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dzhadt_Toni/Pislia_viiny_Istoriia_Yevropy_vid_194_5_roku.pdf (дата звернення 06.03.2023)

18. Аверчева Н.О., Єфремов А.О. Досвід повоєнної відбудови та модернізації економіки Німеччини: можливість імплементації в Україні. Ефективна економіка. 2023. № 5. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.5.56> (дата звернення: 06.03.2024)

19. ФРН: Програма Людвіга Ерхарда «Добробут для всіх». Stud.com.ua. URL: https://stud.com.ua/135029/menedzhment/programa_lyudviga_erharda_dobrobut_vsih (дата звернення: 07.03.2024)

20. Плюралізм (філософія). Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D1%8E%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC_\(%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D1%8E%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC_(%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F)) (дата звернення: 08.03.2024)
21. Валовий внутрішній продукт. Goggle. Public Data. URL: https://www.google.com.ua/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_mktp_cd&idim=country:UKR:BLR:ROM&hl=uk&dl=uk#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=ny_gdp_mktp_cd&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=region&idim=country:DEU&ifdim=region&tstart=1267912800000&tend=1520373600000&hl=uk&dl=uk&ind=false (дата звернення: 09.03.2024)
22. The two Germanies: Planning and capitalism – GDP per capita, 1975 to 1989. Our World In Data. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/the-two-germanies-planning-and-capitalism?time=1975..latest> (дата звернення: 09.03.2024)
23. Німеччина. Data Commons. Place Explorer. URL: https://datacommons.org/place/country/DEU?utm_medium=explore&mprop=amount&popt=EconomicActivity&cpv=activitySource,GrossDomesticProduction&hl=ru (дата звернення: 09.03.2024)
24. Як ліберали врятували економіку післявоєнної Німеччини проти волі її «західних партнерів» і навіть власного народу. Олександр РАТНЕР. Бізнес-консультант. URL: <http://ratner.biz/proizvedeniya/politicheskaya-istoriya/227-proti-vsikh-reformi-lyudviga-ergarda.html> (дата звернення: 10.03.2024)
25. Німеччина. Дія Бізнес. Експортний напрям. URL: <https://export.gov.ua/country/101-nimechchina> (дата звернення: 11.03.2024)
26. Німецька культура, традиції та цінності. Блог FamilySearch. URL: <https://www.familysearch.org/uk/blog/german-culture-uk> (дата звернення: 12.03.2024)
27. Експерти пояснили секрет успіху німецької економіки. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/09/27/652049/> (дата звернення: 12.03.2024)

28. 17 Цілей сталого розвитку. *Global Compact Network Ukraine*. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/> (дата звернення: 13.03.2024)

29. Efremov A., Prystemskyi O. Financial sustainability of enterprises in the context of sustainable development. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ, МЕНЕДЖМЕНТУ, СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ ТА ПРАВА В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (ХДУ, 02-03 листопада 2023 р.) / за ред. А.І. Соловійова. Івано-Франківськ : ХДУ, 2023. С. 16-19. URL: <https://dspace.ksaeu.kherson.ua/handle/123456789/8620> (дата звернення: 13.03.2024)

30. Єфремов А. О. Вплив фактору кліматичних змін на підприємства у період відбудови. Перспективи розвитку управлінських систем у соціальній та економічній сферах України: теорія і практика: зб. матеріалів VII Всеукр. наук.-практ. інт.-конф., 21 листопада 2023 р. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 463 с. URL: <https://feu.kubg.edu.ua/images/FEU/KU/3/12/11/1.pdf> (дата звернення: 14.03.2024)

31. Communication From the Commission «The European Green Deal», 11.12.2019. European Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52019DC0640&from=ET> (дата звернення: 14.03.2024)

32. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України . *Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України «Урядовий портал»*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення: 14.03.2024)

33. Як Німеччина бореться з промисловим забрудненням. ECOBUSINESS GROUP. URL: <https://ecolog-ua.com/news/yak-nimechchyna-boretsya-z-promyslovyum-zabrudnenniam> (дата звернення: 15.03.2024)

34. Зануда Анастасія. Війна у цифрах: як за останній рік змінилася Україна та українці. BBS NEWS Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv28871qdv8o> (дата звернення: 16.03.2024)

35. Карнаушенко А. С., Єфремов А. О. Грантові програми та їхня роль у повоєнному відновленні України. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка: Науковий журнал. Вип. 18. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. – 302 с. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/451> (дата звернення: 17.03.2024)

36. План відновлення України. Відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення: 17.03.2024)

37. Російсько-українська війна: ВПЛИВ НА ДОВКІЛЛЯ. TopLead. URL: <https://www.topleadprojects.com/war-in-ua-environmental-impact-ukr> (дата звернення: 17.03.2024)

38. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України «Урядовий портал». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення: 17.03.2024)

39. Гайдук Юлія. Яка чисельність ЗСУ у 2024 році: скільки військових перебуває на фронті. Факти. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240223-yaka-chyselnist-zsu-u-2024-roczy-skilky-vijskovykh-perebuvaye-na-fronti/> (дата звернення: 18.03.2024)

40. В Україні 300 тисяч людей стали інвалідами за півтора року – Мінсоцполітики. ZN.UA. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/v-ukrajini-300-tisjach-ljudej-stali-invalidami-za-pivtora-roku-minsotspolitiki.html#:~:text=%D0%92%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%20%D1%87%D0%B0%D1%81%20%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%>

[B0%D1%81%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%BD%D0%BE%D1%97,3%20%D0%BC%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D0%B8%20%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B5%D0%B9%20%D0%B7%20%D1%96%D0%BD%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8E.](#) (18.03.2024)

41. Демографічна та соціальна статистика. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.03.2024)

42. Прищепя Ярослав, Матвійшина Ганна. Як через війну скоротилось населення України та що з цим робити: розповідає експерт. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/354672-ak-cerez-vijnu-skorotilos-naselenna-ukraini-ta-so-z-cim-robiti-rozpovidaie-ekspert/> (дата звернення: 18.03.2024)

43. Твердохліб Ганна. Майбутнє України: мінімум дві дитини у родині і 300 000 мігрантів до країни щороку, кажуть демографи. *Голос Америки*. URL: <https://www.holosameryky.com/a/hto-vidbuduje-ukrajinu/7369376.html> (дата звернення: 18.03.2024)

44. Ільченко Лія. Кожен другий пенсіонер в Україні отримує менше ніж 4 тисячі. Економічна Правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/01/17/708843/#:~:text=10%20516%20537%20%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%85%D0%BE%D0%B2%D1%83%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F,%D0%B7%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%88%D0%B8%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%8C%20%D0%BD%D0%B0%20493%20613%20%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1>. (дата звернення: 19.03.2024)

45. Чисельність дітей та молоді в Україні. Громадська організація «Інститут молоді». URL: <https://inmol.org/chyselnist-ditej-ta-molodi-v-ukraini/> (дата звернення: 19.03.2024)

46. Янковський Олександр, Бадюк Олена. «Понад мільйон дітей виїхали»: куди українці мігрують через війну і як їх повертати. Радіо Свобода.

URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-mihratsiya-ukrayintsiv-cherез-viynu-yak-povernuty/32735569.html> (дата звернення: 19.03.2024)

47. Молодь хоче бути в Україні та прагне долучитися до відбудови, - дослідження. TEXTY.ORG.UA. URL:

<https://texty.org.ua/fragments/110765/molod-hoche-but-y-v-ukrayini-ta-prahne-doluchytysya-do-vidbudovy-doslidzhennya/> (дата звернення: 19.03.2024)

48. Скільки коштів потрібно Україні для відновлення. Investory news. URL: <https://investory.news/skilki-koshtiv-potribno-ukraini-dlya-vidnovlennya/> (дата звернення: 20.03.2024)

49. Все про бюджет-2024: основні показники та витрати. Слово і Діло. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/11/30/infografika/ekonomika/vse-pro-byudzhet-2024-osnovni-pokaznyky-ta-vytraty> (дата звернення: 20.03.2024)

50. Видатки держбюджету України. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2021/> (дата звернення: 20.03.2024)

51. Орлик Михайло, Єфремов Арсен. Роль підприємництва у відновленні та стабілізації економіки після завершення війни. Сучасні технології комерційної діяльності і логістики: Зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – Київ: КНЕУ, 2023. 183 с.

52. Карнаушенко А. С., Єфремов А. О. Грантові програми та їхня роль у повоєнному відновленні України. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка: Науковий журнал. Вип. 18. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. – 302 с. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/451> (дата звернення: 21.03.2024)

ДОДАТКИ

**Нормативно-правові акти, що регулюють забезпечення
інклюзивності в освітній діяльності**

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 24.12.2015 № 911-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-19#Text>
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» від 06.09.2018 № 2541-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-viii#Text>
4. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 № 607 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/607-2013-%D0%BF#Text>
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 531 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. № 346 і від 14 червня 2000 р. № 963». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/531-2015-%D0%BF#Text>
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2016 р. № 753 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 585». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2016-%D0%BF#Text>
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2017 № 88 «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з

- особливими освітніми потребами». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-2017-%D0%BF#Text>
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 № 545 «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text>
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 № 576 «Про внесення змін до Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини і Положення про загальноосвітній навчальний заклад». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2017-%D0%BF#Text>
11. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 № 526-р «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text>
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 № 863 «Про внесення змін до Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/863-2017-%D0%BF#Text>
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 № 88 «Деякі питання використання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами у 2018 році». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88-2018-%D0%BF#Text>
14. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 лютого 2019 № 129 «Деякі питання використання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами у 2019 році». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-2019-%D0%BF#Text>

15. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2019 № 530 «Порядок організації діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2019-%D0%BF#Text>
16. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 № 635 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text>
17. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 № 636 «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-%D0%BF#Text>
18. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 № 779 «Про організацію інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/779-2019-%D0%BF#Text>
19. Постанова Кабінету Міністрів України від 09 грудня 2020 № 1289 «Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-zabezpechennya-dopomizhnimi-zasobami-dlya-navchannya-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-u-zakladah-osviti-i091220-1289>
20. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 765 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами». URL: [https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-deyakh-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-shchodo-organizaciyi-navchannya-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-i210721-765](https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-deyakh-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-shchodo-organizaciyi-navchannya-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami)
21. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 липня 2021 р. № 769 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 10 квітня

- 2019 р. № 530». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769-2021-%D0%BF#Text>
22. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-organi-a957>
23. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2021 р. № 1321 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання в закладах фахової передвищої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1321-2021-%D0%BF#Text>
24. Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 № 912 «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>
25. Наказ Міністерства освіти і науки України від 20.05.2016 № 544 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 04 листопада 2010 року № 1055». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0821-16#Text>
26. Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.02.2018 № 90 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 06 грудня 2010 року № 1205». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0226-18#Text>
27. Наказ Міністерства освіти і науки України від 23.04.2018 № 414 «Про затвердження Типового переліку спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних класах закладів загальної середньої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0582-18#Text>
28. Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.05.2018 № 447 «Про затвердження Примірного переліку обладнання для оснащення

- інклюзивно-ресурсних центрів». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-pereliku-obladnannya-dlya-osnashennya-kabinetiv-inklyuzivno-resursnih-centriv>
29. Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.06.2018 № 609 «Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text>
30. Наказ Міністерства освіти і науки України від 25.06.2018 № 677 «Про затвердження Порядку створення груп подовженого дня у державних і комунальних закладах загальної середньої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0865-18#Text>
31. Наказ Міністерства освіти і науки України від 26.07.2018 № 815 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 12.06.2018 № 627». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0815729-18#Text>
32. Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.10.2018 № 1109 «Про деякі питання документів про загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1279-18#Text>
33. Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.12.2018 № 1369 «Про затвердження Порядку проведення державної підсумкової атестації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0008-19#Text>
34. Наказ Міністерства освіти і науки України від 10.07.2019 № 955 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2016 року № 8». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0852-19#Text>
35. Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2012 № 1/9-384 «Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-384736-12#Text>

36. Лист Міністерства освіти і науки України 25.09.2012 № 1/9-675 «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя». URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/32125/
37. Лист Міністерства освіти і науки України від 28.09.2012 № 1/9-694 «Щодо введення посади вихователя (асистента вчителя) у загальноосвітніх навчальних закладах з інклюзивним навчанням». URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/31601/
38. Лист Міністерства освіти і науки України від 13.08.2014 № 1/9-414 «Про забезпечення безперешкодного доступу до навчальних закладів». URL: <https://osvita.ua/legislation/other/42597/>
39. Лист Міністерства освіти і науки України від 12.10.2015 № 1/9-487 «Щодо організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах». URL: <https://osvita.ua/legislation/doshkilna-osvita/48151/>
40. Лист Міністерства освіти і науки України від 10.01.2017 № 1/9-2 «Про сучасні підходи до навчально-виховного процесу учнів з особливими освітніми потребами». URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/53862/
41. Лист Міністерства освіти і науки України від 19.09.2017 № 1/11-9320 «Про організацію корекційно-розвиткової роботи з дітьми із порушеннями слуху, які навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-korekcijno-rozvitkovoyi-roboti-z-ditmi-iz-porushennyami-sluhu-yaki-navchayutsya-u-zagalnoosvitnih-navchalnih-zakladah>
42. Лист Міністерства освіти і науки України від 29.11.2017 № 1/9-639 «Щодо Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами». URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/58402/
43. Лист Міністерства освіти і науки України від 13.11.2018 № 1/9-691 «Щодо організації діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної

- освіти». URL: https://ru.osvita.ua/doc/files/news/624/62449/5beae31a5b48f959694858_1.pdf
44. Лист Міністерства освіти і науки України від 05.04.2019 № 1/9-223 «Щодо забезпечення доступності закладів освіти для осіб з особливими освітніми потребами». URL: http://osvitaboguslav.at.ua/novyny/2019/1084_vkh_1_9-223.pdf
45. Лист Міністерства освіти і науки України від 10.04.2019 № 1/9-235 «Щодо порядку зарахування дітей до інклюзивних та спеціальних груп закладів дошкільної освіти». URL: https://deponms.carpathia.gov.ua/uploads/1_9-235-Sodo-poradku-zarahuvanna-ditej-do-inkluzivnih-ta-specialnih-grup-ZDO.pdf
46. Лист Міністерства освіти і науки України від 26.06.2019 № 1/9-409 «Щодо організації інклюзивного навчання у закладах освіти у 2019/2020 н.р.». URL: https://drive.google.com/file/d/1uO2SYjEcOQ_hcQCGmVBbfqDFkWZw94QL/view
47. Лист Міністерства освіти і науки України від 20.08.2019 № 1/9-525 «Щодо організації форм здобуття загальної середньої освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-form-zdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti>
48. Лист Міністерства освіти і науки України від 26.05.2020 № 1/9-278 «Щодо організації роботи інклюзивно-ресурсних центрів». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-roboti-inkluzivno-resursnih-centriv>
49. Лист Міністерства освіти і науки України від 04.06.2020 № 1/9-302 «Щодо надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг дітям з особливими освітніми потребами закладами освіти в літній період». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-nadannya-psihologo->

[pedagogichnih-ta-korekcijno-rozvitkovih-poslug-dityam-z-ooop-v-litnij-period](#)

50. Лист Міністерства освіти і науки України від 16.06.2020 № 1/9-328 «Щодо методичних рекомендацій з організації психолого-педагогічного консилиуму для проведення повторної комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-metodichnih-rekomendacij-z-organizaciyi-psihologo-pedagogichnogo-konsiliumu-dlya-provedennya-povtornoyi-kompleksnoyi-psihologo-pedagogichnoyi-ocinki-rozvitku-ditini>
51. Лист Міністерства освіти і науки України від 25.06.2020 № 1/9-348 «Щодо створення інклюзивного освітнього середовища в закладах дошкільної освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-stvorennya-inklyuzivnogo-osvitnogo-seredovisha-v-zakladah-doshkilnoyi-osviti>
52. Лист Міністерства освіти і науки України від 07.07.2020 № 1/9-363 «Щодо застосування Порядку організації інклюзивного навчання в закладах позашкільної освіти». URL: https://rada.info/upload/users_files/42636700/bbb3fcd526ff0176d11ab7512589f502.pdf
53. Лист Міністерства освіти і науки України від 31.08.2020 № 1/9-495 «Щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-navchannya-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-u-20202021-navchalnomu-roci>
54. Лист Міністерства освіти і науки України від 30.08.2021 № 1/9-436 «Щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/612/ce2/0b6/612ce20b61e80253433758.pdf>

55. Лист Міністерства освіти і науки України від 23.06.2023 № 1/9075-23 «Про створення інклюзивного освітнього середовища в закладі вищої освіти». URL: http://www.soippo.edu.ua/images/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%B0/%D0%9D%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B5_%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%9B%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8_%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8_%D1%96_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8/MON_1-9075-23.pdf
56. Лист Міністерства освіти і науки України від 15.08.2023 № 1/12132-23 «Щодо надання роз'яснень про комплектування спеціальних груп у закладах дошкільної освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-nadannya-rozjasnen-pro-komplektuvannya-specialnih-grup-u-zakladah-doshkilnoyi-osviti>
57. Лист Міністерства освіти і науки України від 21.08.2023 № 1/12490-23 «Про окремі питання діяльності закладів дошкільної освіти у 2023/2024 навчальному році». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-okremi-pitannya-diyalnosti-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-u-20232024-navchalnomu-roci>
58. Лист Міністерства освіти і науки України від 31.08.2023 № 1/13094-23 «Про організацію освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами у 2023/2024 навчальному році». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-u-20232024-navchalnomu-roci>

Основні показники німецької економіки протягом 1952-2021 рр.

Рік	ВВП, млрд дол. США	Ріст ВВП, відносно попереднього року, %	ВВП на душу населення, дол. США	Ріст ВВП на душу населення, відносно попереднього року, %
1952	-	-	5046,00	-
1953	-	-	5439,00	+ 7,79
1954	-	-	5797,00	+ 6,58
1955	-	-	6431,00	+ 10,94
1956	-	-	6839,00	+ 6,34
1957	-	-	7154,00	+ 4,61
1958	-	-	7378,00	+ 3,13
1959	-	-	7868,00	+ 6,64
1960	-	-	8464,00	+ 7,57
1961	-	-	8729,00	+ 3,13
1962	-	-	9023,00	+ 3,37
1963	-	-	9184,00	+ 1,78
1964	-	-	9697,00	+ 5,59
1965	-	-	10105,00	+ 4,21
1966	-	-	10299,00	+ 1,92
1967	-	-	10243,00	- 0,54
1968	-	-	10772,00	+ 5,16
1969	-	-	11465,00	+ 6,43
1970	215,8384	-	11934,00	+ 4,09
1971	249,9851	+ 15,82	12162,00	+ 1,91
1972	299,8015	+ 19,93	12604,00	+ 3,63
1973	398,374	+ 32,88	13153,00	+ 4,36
1974	445,3035	+ 11,78	13172,00	+ 0,14
1975	490,6365	+ 10,18	13034,00	- 1,05
1976	519,7545	+ 5,93	13798,00	+ 5,86
1977	600,4982	+ 15,53	14219,00	+ 3,78
1978	740,47	+ 23,31	14664,00	+ 3,13
1979	881,3452	+ 19,03	15257,00	+ 4,04
1980	950,2909	+ 7,82	15371,00	+ 0,75
1981	800,4721	- 15,77	15365,00	- 0,04
1982	776,5764	- 2,99	15224,00	- 0,92
1983	770,6843	- 0,76	15546,00	+ 2,12
1984	725,1111	- 5,91	16048,00	+ 3,23
1985	732,5349	+ 1,02	16413,00	+ 2,27
1986	1046,3	+ 38,74	16787,00	+ 2,28
1987	1298,2	+ 24,08	17033,00	+ 1,47
1988	1401,2	+ 7,93	17560,00	+ 3,09
1989	1399	- 0,16	18016,00	+ 2,59
1990	1771,7	+ 26,64	22303,96	+ 23,80
1991	1868,9	+ 5,49	23357,76	+ 4,72
1992	2131,6	+ 14,06	26438,23	+ 13,19

1993	2071,3	- 2,83	25522,63	- 3,46
1994	2205,1	+ 6,46	27076,61	+ 6,09
1995	2585,8	+ 17,26	31658,35	+ 16,92
1996	2497,2	- 3,43	30485,87	- 3,70
1997	2212	- 11,42	26964,05	- 11,55
1998	2239	+ 1,22	27289,06	+ 1,21
1999	2194,2	- 2,00	26734,94	- 2,03
2000	1943,1	- 11,44	23694,76	- 11,37
2001	1944,1	+ 0,05	23628,33	- 0,28
2002	2068,6	+ 6,40	25197,27	+ 6,64
2003	2496,1	+ 20,67	30310,36	+ 20,29
2004	2809,2	+ 12,54	34106,66	+ 12,52
2005	2845,8	+ 1,30	34520,24	+ 1,21
2006	2992,2	+ 5,14	36353,88	+ 5,31
2007	3421,2	+ 14,34	41640,08	+ 14,54
2008	3730	+ 9,03	45612,71	+ 9,54
2009	3397,8	- 8,91	41650,37	- 8,69
2010	3396,4	- 0,04	41572,47	- 0,19
2011	3744,4	+ 10,25	46705,90	+ 12,35
2012	3527,3	- 5,79	43855,85	- 6,10
2013	3732,7	+ 5,82	46298,92	+ 5,57
2014	3883,9	+ 4,05	48023,87	+ 3,73
2015	3360,5	- 13,48	41103,26	- 14,41
2016	3466,8	+ 3,16	42136,12	+ 2,51
2017	3656,7	+ 5,48	44652,59	+ 5,97
2018	3947,6	+ 7,96	47939,28	+ 7,36

Складено автором за [21, 22, 23].

Цілі сталого розвитку

Напрями	Цілі сталого розвитку
Соціальні	1. Подолання бідності в усіх її форматах та всюди.
	2. Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства.
	3. Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці.
	4. Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливостей навчання впродовж усього життя для всіх.
	5. Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат.
Економічні	6. Забезпечення наявності та раціонального використання водних ресурсів і санітарії для всіх.
	7. Забезпечення доступу до недорогих, надійних, сталих і сучасних джерел енергії для всіх.
	8. Сприяння поступальному, всеохопному і сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх.
	9. Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохопній і сталій індустріалізації та інноваціям.
	10. Скорочення нерівності всередині країн та між ними
Екологічні	11. Забезпечення відкритості, безпеки, життєздатності й екологічної стійкості міст і населених пунктів.
	12. Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва.
	13. Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками.
	14. Збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку.
	15. Захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття.
	16. Сприяння побудові миролюбного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях.
	17. Зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках Глобального партнерства в інтересах сталого розвитку.

Складено автором за [28, 29 с. 17].

**Чисельність населення України за офіційними статистичними
даними протягом 1999-2022 рр. (станом на 1 січня року; тис. осіб)**

Рік	Чисельність наявного населення	Динаміка зміни до попереднього року, %	Чисельність постійного населення	Динаміка зміни до попереднього року, %	Частка чисельності постійного населення порівняно з наявним населенням, %
1991	51944,4	-	51623,5	-	99,38
1992	52056,6	+ 0,22	51708,2	+ 0,16	99,33
1993	52244,1	+ 0,31	51870,4	+ 0,31	99,28
1994	52114,4	- 0,30	51715,4	- 0,30	99,23
1995	51728,4	- 0,80	51300,4	- 0,80	99,17
1996	51297,1	- 0,83	50874,1	- 0,83	99,18
1997	50818,4	- 0,93	50400,0	- 0,93	99,18
1998	50370,8	- 0,85	49973,5	- 0,85	99,21
1999	49918,1	- 0,86	49544,8	- 0,86	99,25
2000	49429,8	- 0,87	49115,0	- 0,87	99,36
2001	48923,2	- 0,92	48663,6	- 0,92	99,47
2002	48457,1	- 0,87	48240,9	- 0,87	99,55
2003	48003,5	- 0,87	47823,1	- 0,87	99,62
2004	47622,4	- 0,80	47442,1	- 0,80	99,62
2005	47280,8	- 0,72	47100,5	- 0,72	99,62
2006	46929,5	- 0,75	46749,2	- 0,75	99,62
2007	46646,0	- 0,61	46465,7	- 0,61	99,61
2008	46372,7	- 0,59	46192,3	- 0,59	99,61
2009	46143,7	- 0,50	45963,4	- 0,50	99,61
2010	45962,9	- 0,39	45782,6	- 0,39	99,61
2011	45778,5	- 0,40	45598,2	- 0,40	99,61
2012	45633,6	- 0,32	45453,3	- 0,32	99,60
2013	45553,0	- 0,18	45372,7	- 0,18	99,60
2014	45426,2	- 0,28	45245,9	- 0,28	99,60
2015	42929,3	- 5,49	42759,7	- 5,49	99,60
2016	42760,5	- 0,39	42590,9	- 0,39	99,60
2017	42584,5	- 0,41	42414,9	- 0,41	99,60
2018	42386,4	- 0,47	42216,8	- 0,47	99,60
2019	42153,2	- 0,55	41983,6	- 0,55	99,60
2020	41902,4	- 0,60	41732,8	- 0,60	99,60
2021	41588,4	- 0,75	41418,7	- 0,75	99,59
2022	41167,3	- 1,02	40997,7	- 1,02	99,59

Складено автором за [41].

Апробація

1. Аверчева Н.О., Єфремов А.О. Досвід повоєнної відбудови та модернізації економіки Німеччини: можливість імплементації в Україні. Ефективна економіка. 2023. № 5. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.5.56>

2. Варнавська І. В., Єфремов А. О. Роль молоді під час дії воєнного стану і в післявоєнному економічному і соціальному відновленні Херсонщини. Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування / Херсонський державний аграрно-економічний університет. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 6. 130 с. URL: <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2023.6.5>

3. Карнаушенко А. С., Єфремов А. О. Грантові програми та їхня роль у повоєнному відновленні України. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка: Науковий журнал. Вип. 18. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. – 302 с. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/451>

4. Єфремов А.О., Бойко Л.О. Вплив розвитку штучного інтелекту та автоматизації на зайнятість та ринок праці. Наукові дослідження: парадигма інноваційного розвитку: збірник тез наукових праць XIV Міжнародної наукової конференції (Прага, Чехія, «28» вересня 2023 року) / ГО «Міжнародний науковий центр розвитку науки та технологій», 2023. С.8-11. URL: <http://dspace.ksaeu.kherson.ua/handle/123456789/8844>

5. Єфремов А. О., Бойко Л.О. Популярні ніші для бізнесу у воєнній та повоєнній Україні. Сучасні проблеми і перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в умовах глобалізації економіки: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (5 листопада 2022 р). / відп. ред. В.В. Чудовець. Вип. 16. Луцьк: ВІП Луцького національного технічного університету, 2022. С.88-91. URL: <http://dspace.ksaeu.kherson.ua/handle/123456789/8187>

6. Аверчева Н.О., Єфремов А.О. Роль “зелених” інвестицій у повоєнному стійкому розвитку аграрного сектору України. Глобальні виклики сьогодення: наука, освіта та технології: матеріали міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених, м. Рига, Латвія, 14 вересня 2023 р. Рига: ЦПР «Педагогічний простір», 2023. 86 с., С.27-30. URL: <http://dspace.ksaeu.kherson.ua/handle/123456789/8558>

7. Варнавська І., Єфремов А. Економічна роль жінок у сучасному світі. Актуальні аспекти розвитку науки і освіти: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників та молодих науковців (Одеса, 9-10 листопада 2023 р.) / Одеський державний аграрний університет. Одеса, 2023. 658 с., С. 516-520. URL: <http://dspace.ksaeu.kherson.ua/handle/123456789/9175>

8. Аверчева Н.О., Єфремов А.О. Функціонування та відновлення стійкості фермерських господарств в умовах воєнної та повоєнної України. Інноваційне підприємництво та торгівля: сучасний стан та перспективи розвитку: Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції Том 1 (м.Херсон - Кропивницький, 23 травня 2023р.). Херсонський державний аграрно-економічний університет, 2023. 232с. С. 45-49. URL: <http://dspace.ksaeu.kherson.ua/handle/123456789/8552>

9. Варнавська І. В., Єфремов А. О. Ефективність дистанційного навчання як критичний елемент сучасної економіки. The X International Scientific and Practical Conference "Trends and prospects for the development of modern education", November 20-22, 2023, Munich, Germany. 422p. URL: <http://dspace.ksaeu.kherson.ua/handle/123456789/8303>

10. Єфремов А.О., Бойко Л. О. «Зелена» енергетика пріоритетна галузь економіки у післявоєнний період. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ НАУКОВІ СТУДІЇ 2023: матеріали всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (28 квітня 2023 р., м. Херсон-Кропивницький) / за ред. Н. В. Кириченко, Д. В. Сачко та ін. Херсон-Кропивницький, 2023. С.13-15. URL: <http://dspace.ksaeu.kherson.ua/handle/123456789/8761>

11. Аверчева Н.О., Єфремов А.О. Вплив державного регулювання на розвиток підприємництва в Україні. Наукове забезпечення розвитку національної економіки: досягнення теорії та проблеми практики: матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (м. Полтава, 09 листопада 2023 року). Полтава, 2023. 386 с., С. 112-114. URL: <http://dspace.ksaeu.kherson.ua/handle/123456789/8557>